RADZYŃSKI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 7, 2009

Elżbieta Markowska

Archiwum parafialne i jego zasób na przykładzie archiwum rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Świętej Anny w Białej Podlaskiej[1]

Powstaje coraz więcej opracowań traktujących o archiwach tzw. kościoła partykularnego, a więc parafialnych, a także dziekańskich. Najobszerniejszą publikację podejmującą to zagadnienie stanowi praca autorstwa ks. Roberta Kufla zatytułowana *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*[2]. W początkowych rozdziałach autor zajmuje się definicją parafii, jej funkcjami oraz przedstawia genezę i rozwój sieci parafialnej na ziemiach polskich od średniowiecza do czasów współczesnych. Dalej poruszane są kwestie związane bezpośrednio z kancelarią i registraturą parafialną. Ks. R. Kufel opisuje ich rozwój na przestrzeni dziejów ze szczególnym uwzględnieniem aktualnego stanu. Na uwagę zasługują zwłaszcza części poświęcone rodzajom dokumentacji parafialnej oraz zagadnieniom archiwum parafialnego, szczególnie z zakresu metodyki archiwalnej. Dość ciekawym uzupełnieniem tej pozycji jest obszerny aneks, zawierający wzory formularzy stosowanych w kancelarii parafialnej. Publikacja ks. R. Kufla to jedyna praca traktująca w sposób całościowy problematykę związaną z kancelariami i archiwami parafialnymi. Obejmuje ona wszelkie zagadnienia z tego zakresu, ze szczególnym wskazaniem na problemy z jakimi te archiwa się spotykają.

[1] Autorka pragnie podziękować byłemu proboszczowi parafii Św. Anny Księdzu Kanonikowi Zbigniewowi Bieńkowskiemu za pomoc w przygotowaniu niniejszego tekstu.

[2] R. R. Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2005.

W nieco szerszym kontekście całej kościelnej sieci archiwalnej kancelarie i archiwa parafialne zostały ukazane przez ks. Pawła Wolnickiego[3]. Skoncentrował on swoje rozważania na procesach archiwotwórczych, zachodzących na poszczególnych szczeblach administracyjnych diecezji częstochowskiej, w tym na szczeblu parafialnym, a także dekanalnym.

Niedostatek osobnych publikacji książkowych rekompensuje szereg artykułów ujmujących problematykę archiwum parafialnego, publikowanych zwłaszcza na łamach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" (dalej: ABMK), wydawanego przez Ośrodek Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne działający przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Artykuły poświęcone problematyce archiwum parafialnego znajdują się także, choć sporadycznie, na łamach „Archeionu" i „Archiwisty Polskiego". Wśród poruszanej tematyki większość to monografie dotyczące historii i zasobów konkretnych archiwów parafialnych[4], niemniej jednak należy zwrócić uwagę na fakt, że ich liczba jest nieproporcjonalna w stosunku do liczby archiwów parafialnych w Polsce.

Dominują rozważania nad przydatnością archiwaliów parafialnych do różnego rodzaju badań naukowych[5]. Szczególnie interesowano się księgami metrykalnymi[6], stanowiącymi typowy i najbardziej powszechny produkt kancelarii parafialnej.

Najcenniejszym i wiele mówiącym źródłem przechowywanym w archiwach parafialnych są kroniki parafialne. Wprawdzie nie istnieje nakaz ich prowadzenia, aczkolwiek zaleca się to robić i wiele parafii to czyni. Literatura nie informuje w jaki sposób wspomniane zalecenia są realizowane, jednak sygnalizuje się jak ważne może być to źródło[7].

---

[3] P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze w strukturach administracyjnych diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 2006.

[4] J. Szymański, *Archiwum i Biblioteka Parafialna w Wojniczu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne" [dalej: ABMK], t. 2 (1961), s. 167-176; M. Hlebionek, *Archiwum parafialne w Gierzwałdzie do 1890 roku*, „Archiwista Polski", nr 1, t. 6 (2001), s. 68-85; J. Makara, *Archiwum parafialne w Jarosławiu*, ABMK, t. 6 (1963), s. 7-16; M. Różański, *Archiwum parafialne w Tomaszowie Mazowieckim*, ABMK, t. 9 (1964), s. 5-19; G. Wejman, *Zarys historii archiwum kościelnego w Kamieniu Pomorskim*, ABMK, t. 74 (2001), s. 457-472; W. Wójcik, *Archiwum i biblioteka Kapituły w Sandomierzu*, ABMK, t. 7 (1963), s. 5-41; A. Weiss, *Archiwa parafialne w archidiecezji poznańskiej na przykładzie Wolsztyna*, ABMK, t. 75 (2001), s. 109-122; P. Wolnicki, *Kancelarie kościelne struktur ponadparafialnych (Archi)Diecezji Częstochowskiej (1925-2000)*, „Archeion", t. 108 (2005), s. 303-319.

[5] W. Kowalski, *Znaczenie archiwów parafialnych w badaniach nad dziejami przedrozbiorowymi*, ABMK, t. 75 (2001), s. 19–63; S. Płaza, *Typy źródeł kościelnych ważne w badaniach nad dziejami wsi w Polsce do połowy XIX w.*, ABMK, t. 30 (1975), s. 279–296.

[6] A. Biernat, *Księgi metrykalne w archiwach państwowych*, ABMK, t. 75, 2001, s. 65-75; K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Roczniki Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie", t. 5, 1922, s. 90-110; J. Kowalczyk, *Wartość źródłowa metryk parafii Serniki*, „Przeszłość Demograficzna Polski", t. 3, 1970, s. 64-100; B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", nr 14, 1966, s. 65-75; J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, ABMK, T. 2, 1961, s.5-39; H. Krajewska, *Wstęp* [w] *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, Warszawa 2000; I. Gieysztor, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976; J. Gawrysiakowa, *Realizacja zasad rejestracji ruchu naturalnego ludności różnych wyznań w l. 1797-1900*, „Przeszłość Demograficzna Polski", t. 12, 1980, s. 7-36.

[7] S. Librowski, *Zachowane kroniki parafialne z terenu diecezji włocławskiej z lat 1901–1939 oraz ich wartość jako źródła historycznego*, ABMK, t. 18 (1969), s. 5-46; B. Kumor, *Kronika parafialna*, „Currenda", nr 108, 1958, s. 384-387; K. Wilk, *Jak pisać kroniki parafialne. Uwagi metodyczne*, „Ateneum Kapłańskie", t. 25, R. 16 (1930), s. 166-172; J. Kracik, *Kroniki parafialne wczoraj i dziś*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne", nr 5-6, z. 22, 1978, s.

Swego czasu podjęto akcję rejestracji akt parafialnych. Miała ona na celu zewidencjonowanie zasobu archiwalnego archiwów parafialnych. Z inicjatywą tą wyszły archiwa diecezjalne, sprawujące nadzór nad całością dokumentacji przechowywanej na terenie danej diecezji. Wyniki akcji opublikowano w odniesieniu do diecezji włocławskiej. Rezultaty przedstawił ks. Stanisław Librowski na łamach czasopisma „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Katolickiego" i ABMK[8].

Dość istotne zagadnienie stanowią przepisy, na podstawie których archiwum parafialne może funkcjonować. Ogólną sytuacją prawną zajął się ks. Henryk Misztal[9]. Natomiast ks. Bolesław Kumor przedstawił projekt statutu i regulaminu archiwum parafialnego[10]. Z zagadnieniem kancelarii parafialnej nieodłącznie wiąże się kwestia opracowania wykazu akt. Przedstawiono kilka projektów[11], wszystkie skomentował Tadeusz Grygier podając także własną propozycję[12].

Istnieje ponadto kilka problemów nie poruszanych w literaturze, a znaczących dla użytkowników oraz archiwistów. Większość kwestii dotyczy specyfiki udostępniania zgromadzonych przez parafie archiwaliów. Zasadniczym problemem jest opracowanie inwentarza archiwalnego, który pozwoliłby na łatwiejsze korzystanie z zachowanej dokumentacji. Niezwykle trudno opracować przejrzysty inwentarz, który obejmowałby całość dokumentacji pozostawionej w parafii, nie mówiąc już o wykonaniu inwentarza idealnego. Wprawdzie w literaturze pojawiały się pewne propozycje sporządzenia prostych pomocy kancelaryjnych i archiwalnych, nie zawsze jednak są one realizowane.

Parafia to podstawowa komórka kościoła katolickiego. Posiada swoje własne, ustalone i sprecyzowane prawem funkcje i obowiązki. W ramach swojej działalności organizuje się na jej poziomie życie religijne, a także przedsięwzięcia o charakterze kulturalnym i społecznym. Samo pojęcie parafia pochodzi z języka greckiego i oznacza „przebywanie wśród kogoś"[13]. Sobór watykański II określił parafię jako wspólnotę wiernych, będącą pod opieką duszpasterską proboszcza, podlegającego biskupowi[14].

173-178.

[8] S. Librowski, *Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie włocławskiej w roku 1960*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Katolickiego" nr 13 (1962), s. 104-106; tenże, *Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie włocławskiej latach 1960-1962. I. Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w roku 1960*, ABMK, t. 5 (1962), s. 347-359; tenże, *Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie włocławskiej latach 1960-1962. II. Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w latach 1961-1962*, ABMK, t. 6 (1962), s. 269-278.

[9] H. Misztal, *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, ABMK, t. 75 (2001), s. 77-89.

[10] B. Kumor, *Projekt statutu i regulaminu archiwum parafialnego w diecezji tarnowskiej*, ABMK, t. 4 (1962), s. 7-14.

[11] L. Figarski, *Projekt wzoru sporządzania inwentarza kościelnego i beneficjalnego*, ABMK, t. 1 (1959/1960), s. 18-27; J. Kopiec, *Funkcje archiwum kościelnego*, „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej", t. 44 (1989), nr 9, s. 262-264; S. Librowski, *Źródła do wewnętrznych dziejów Kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych*, ABMK, t. 7 (1963), s. 89-90; F. Podlaszewski, *Archiwum parafialne*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej", t. 77 (1934), nr 5-6, s. 490-492.

[12] T. Grygier, *Z zagadnień archiwistyki kościelnej na przykładzie archiwum parafialnego*, ABMK, t. 22 (1971), s. 5 – 53.

[13] R.R. Kufel, dz. cyt., s. 15.

[14] Tamże.

Istotne są jej trzy elementy po pierwsze wydzielone terytorium z własnym budynkiem kościelnym, po drugie przypisana niejako wraz z terytorium ludność[15] oraz mianowany przez biskupa kapłan. W Polsce istnieje około 10 tysięcy parafii rzymskokatolickich, każda z nich pełni, oprócz funkcji duszpasterskich, funkcje ściśle administracyjne. Każdy urząd, w tym także urzędy parafialne wytwarza i gromadzi w toku swojej działalności dokumentację usprawniającą jego działanie, ale również dokumentującą je. Każda parafia jest zobowiązana do prowadzenia kancelarii, a co za tym idzie archiwum. Archiwa parafialne wchodzą w skład archiwów kościelnych niższego szczebla, określanych często w literaturze mianem archiwów partykularnych.

Kodeks Prawa Kanonicznego zobowiązuje parafie do zorganizowania *depozytu* tzn. *archiwum*, które służyć ma do przechowywania ksiąg parafialnych, listów biskupich oraz innych dokumentów, których zachowanie jest *konieczne lub pożyteczne*. Dalej zaleca pilne przechowywanie starych ksiąg parafialnych, zgodnie z nakazami *prawa partykularnego*. Nadzór nad prawidłowością prowadzenia i przechowywania wymienionej dokumentacji sprawować ma w sposób szczególny biskup diecezjalny lub jego delegat w czasie wizytacji parafialnych. Natomiast proboszcz dbać ma o to, aby najmniejsza część, będącej w posiadaniu parafii dokumentacji, nie dostała się w obce ręce[16].

Archiwalia gromadzone na przestrzeni wieków w kościołach rzymskokatolickich, a także w innych najniższych jednostkach administracyjnych różnego rodzaju wyznań religijnych, są podstawowym źródłem do poznania dziejów nie tylko danej wspólnoty wyznaniowej, ale przede wszystkim dostrzeżenia przez jej pryzmat przemian całości społeczeństwa polskiego. Materiały przechowywane w kościołach parafialnych są często jedynymi źródłami pisanymi do dziejów poszczególnych miejscowości, zwłaszcza tych niewielkich, a będących siedzibą parafii. Kościół stanowił zazwyczaj najstarszy budynek w tychże i to tu gromadzono podstawową dokumentację dotyczącą lokalnej społeczności. Dzięki Kościołowi owa społeczność miała zapewniony poprzez wykształcone duchowieństwo kontakt z literaturą, sztuką i kulturą, dzięki życiu religijnemu kwitło życie społeczne, tworzyły się więzi łączące daną wspólnotę.

Dzieje bialskiego kościoła farnego

Administracyjna przynależność parafii Św. Anny ulegała zmianom kilka razy na przestrzeni wieków. Właściwie od momentu erekcji należała ona do diecezji łuckiej. Wprawdzie oficjalnego podziału tej diecezji na parafie dokonał dopiero na synodzie diecezjalnym w 1726 r. biskup Stefan Rupniewski[17], jednak sam proces tworzenia się sieci parafialnej na tych terenach rozpoczął się znacznie wcześniej. Interesująca nas dzisiejsza parafia Św. Anny powstała ok. 1520 r. i od podziału na okręgi dekanalne należała do dekanatu janowskiego[18]. Wraz z nastaniem na tych terenach władzy au-

[15] Wyjątek stanowią parafie personalne.

[16] Kodeks Prawa Kanonicznego (dalej: KPK), kan. 535, § 4-5.

[17] P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska (1818 – 1968)*, Siedlce 1971, s. 64; P. Chaber, *Diecezja Janowska czyli Podlaska. Szkic do dziejów*, „Rocznik Bialskopodlaski", t. 11, 2003, s. 216.

[18] Tamże, s. 217.

striackiej od 1805 r. wspomniane tereny weszły w jurysdykcję nowopowołanej diecezji lubelskiej[19]. Zmiany przyniósł rok 1818, kiedy to z jej części utworzono diecezję janowską czyli podlaską[20], tę ponownie zniesiono w 1867 r. i włączono do diecezji lubelskiej[21]. Reaktywowano ją dopiero po w 1918 roku bullą papieża Benedykta XV, w 1921 r. natomiast przeniesiono stolicę diecezji z Janowa do Siedlec, co formalnie potwierdzono trzy lata później[22]. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu Biała – Północ diecezji siedleckiej.

Według sporządzonego przez Stanisława Aleksandrowicza spisu miasteczek Białorusi i Litwy Biała już przed 1522 r. była miastem[23]. Najprawdopodobniej dość znaczącym jak na tamte czasy skoro zaraz potem właściciel części miasteczka starosta brzeski i marszałek Wielkiego Księstwa litewskiego Grzegorz Iwanowicz Ilinicz wybudował tu drewniany kościół, dając mu za patronki Najświętszą Marię Pannę i Św. Jadwigę[24]. Uposażenie kościoła stanowiła wieś Grabanów i dziesięcina z miasta Biała[25]. Kościół gromadził wiernych wyznania rzymskokatolickiego zaledwie do 1550 r., kiedy to drewniany budynek spłonął. Odbudowano go dopiero w 22 lata później, jednak w związku z rozprzestrzenianiem się nurtu reformacyjnego stanął tu na zgliszczach świątyni katolickiej murowany zbór protestancki[26].

Działo się to wszystko za sprawą proboszcza parafii Biała ks. Hieronima Piekarskiego[27], wrażliwego na nowinki kapłana, za sprawą którego do miasta zawitał kalwinizm. Zyskał Piekarski rozgłos dzięki bliskiej współpracy z Piotrem z Goniądza. Wielokrotnie oskarżany przez katolicką władzę duchowną pozostawał poza jej realnym zasięgiem pozostając pod opieką wojewody wileńskiego Mikołaja Radziwiłła Czarnego[28]. Ekskomunikowano go 1 lipca 1555 roku na sądzie synodalnym w Janowie i pozbawiono wszelkich dochodów z dóbr kościelnych[29]. Wtedy to osiadł w należącej do Radziwiłła Białej i zaszczepił na tych terenach reformację. W latach 1556-1565 był ministrem zboru kalwińskiego, a potem ariańskiego w Białej, a do pomocy otrzymał jako diakona Jana Falconiusa[30]. Wraz z rozwojem kalwinizmu w miasteczku przy zborze utworzono szkołę, w której nauczycielem został Falconius[31]. Zarówno Piekarski jak i Falconius działali dość aktywnie, brali udział w synodach reformowanych, posło-

[19] H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 33.

[20] P. Chaber, dz. cyt., s. 218.

[21] J. Maraśkiewicz, *Dworki, pałace i wiejskie chaty*, „Bialskopodlaski Biuletyn Kulturalny", nr 6, 1987, s. 7.

[22] Tamże.

[23] S. Aleksandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica", t. 7, 1970, s. 71.

[24] A. Jodłowski, *Najważniejsze obiekty zabytkowe Białej Podlaskiej*, Białą Podlaska 1998, s. 6.

[25] A. Kubiak, *Biała na Podlasiu*, Biała Podlaska 1998, s. 14.

[26] A. Jodłowski, dz. cyt., s. 7.

[27] J. Bartoszewicz, *Zamek bialski*, cz. 1, Warszawa 1881, s. 52.

[28] W. Urban, *Piekarski Hieronim*, [w] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, z. 108, s. 65.

[29] Tamże.

[30] Tamże.

[31] J. Flisiński, *Akademia Bialska 1628-1773*, Biała Podlaska 1988, s. 9.

wali jako ministrowie do przedstawicieli kalwinizmu w innych województwach Rzeczypospolitej[32].

W roku 1596 właścicielem całego miasta został Mikołaj Krzysztof Radziwiłł zwany „Sierotka". Po przejściu na katolicyzm odebrał protestantom dawną świątynię katolicką i polecił przebudować ją i rozbudować[33]. Trwało to do 1603 r., kiedy świątynię na nowo wyświęcono, tym razem pod wezwaniem Św. Anny[34]. Kolejny etap rozbudowy świątyni miał miejsce za sprawą Tekli z Wołłowiczów Radziwiłłowej, która nałożyła na swego małżonka obowiązek wybudowania po jej śmieci kaplicy przy kościele w Białej, ponieważ w tym czasie istniał tylko jeden kościół – fara, tu też wybudowano na mocy testamentu Tekli z 1625 r.[35] po jej śmierci w 1636 roku kaplicę zwaną Różańcową[36].

Najświetniejszy rozwój miasta, a także i wzrost roli kościoła farnego przypada na okres gdy proboszczem był tu ks. Krzysztof Wilski Ciborowicz, kanonik katedralny łucki, wikariusz generalny i oficjał brzeski[37]. Powstał wówczas projekt utworzenia przy kościele szkoły, nauczającej w duchu katolickim oraz podniesienia kościoła farnego do rangi kolegiaty[38]. Aby przedsięwzięcie to mogło być zrealizowane Wilski począł starania o zgromadzenie odpowiednich na ten cel funduszy. Udzielał on okolicznym dziedzicom pożyczek na procent (8% – duży jak na tamte czasy) W gronie jego dłużników znalazł się także książę Aleksander Ludwik Radziwiłł, który winien był Wilskiemu 4 tys. florenów. Od sierpnia 1620 r. mieszczanie bialscy zadłużyli się u swego proboszcza pożyczając na tzw. wyderkaf sumę 1.250 florenów, na kilkuletni zakup siana z dworskich łąk[39]. Tak zebrane fundusze miały stanowić główne źródło utrzymania kanoników. Podstawę stanowiły ponadto dochody parafii bialskiej. Musiały być one pokaźne, gdyż wystarczały na utrzymanie proboszcza, pięciu wikariuszy, diakona i kleryka[40]. Na rzecz Akademii Ks. Wilski ustąpił z prawa przysługującego proboszczowi bialskiemu do wolnego przemiału w młynach bialskich. Pozwolił także na wolne robienie słodów w swojej własnej słodowni, a także w browarze piwa na potrzeby profesorów i bursistów[41]. Ponadto wiadomo, że do probostwa należały

[32] A. Brückner, *Różnowiercy polscy*, Warszawa 1962, s. 59, 120; H. Barycz, *Z epoki renesansu, reformacji i baroku*, Warszawa 1971, s. 357; G. Huntston Williams, *Anabaptism and spiritualism in the Kingom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania: an obscura phase of the pre – history of socinianism*, [w] *Studia nad arianizmem*, pod red. L. Chmaja, Warszawa 1959, s. 232.

[33] A. Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568-1813*, [w] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 39.

[34] A. Jodłowski, dz. cyt., s. 7.

[35] A. Kubiak, dz. cyt., s. 21.

[36] A. Jodłowski, dz. cyt., s. 7.

[37] J. Bartoszewicz, *Zamek bialski*, cz. 1, Warszawa 1881, s. 63-64.

[38] J. Flisiński, *Biała pod rządami Aleksandra Ludwika Radziwiłła…*, s. 18.

[39] R. Soszyński, *Ks. Krzysztof Wilski. Geneza Akademii Bialskiej*, [w] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia…*, s. 161.

[40] J. Flisiński, *Akademia Bialska …*, s. 12.

[41] R. Soszyński, *Ks. Krzysztof Wilski …*, s. 164.

trzy wsie[42]. Zebrano sporo funduszy[43] jednak nie wystarczająco dużo, aby oba przedsięwzięcia mogły zostać zrealizowane. Pierwotnie Akademia wraz z kapitułą kanoników miała stanowić całość, a dwóch prałatów fundowanych przy kościele miało należeć do grona profesorskiego Akademii[44].

W związku z niewystarczającymi funduszami rozpoczął Wilski od założenia naprzeciwko kościoła parafialnego szkoły, która z czasem stała się filią Akademii Krakowskiej. Od tego czasu fara stała się niejako kościołem akademickim, a duchowieństwo parafialne i grono profesorskie miały ze sobą wiele wspólnego, a przede wszystkim wspólny cel – troskę o rozwój Akademii Bialskiej. W kościele parafialnym codziennie rano po skończonych pierwszych zajęciach udawali się uczniowie wraz z profesorami na modlitwę, podobnie czyniono, aczkolwiek bardziej uroczyście, w niedziele i wszelkiego rodzaju święta[45]. Świątynia spełniała także rolę auli akademickiej. Z powodu braku dostatecznej ilości miejsca w murach akademii to w bialskiej farze co niedziela o godzinie pierwszej po południu profesorowie nauk humanistycznych wykładali młodzieży akademickiej katechizm[46].

W związku z dużym wkładem finansowym kościoła farnego i jego proboszcza w fundację szkoły, co roku Akademia wypłacała mu (kościołowi Św. Anny) podatek w wysokości 200 złp, co jest tym bardziej godne uwagi, że krakowska *Alma Mater* otrzymywała zaledwie 100 złp[47]. Proboszcz parafii Św. Anny miał także przywilej na równi z biskupem łuckim i właścicielem miasta wyznaczania jednego z alumnów, których rezydowało przy Akademii czterech, ostatniego wybierali wszyscy wymienieni razem[48]. Następcą Wilskiego na stanowisku proboszcza został ksiądz Mateusz Drwęcki[49], on też wystarał się dla probostwa bialskiego o pewne przywileje od Akademii Bialskiej[50].

Dalsze prace upiększające jedyny kościół parafialny w Białej miały miejsce za sprawą wspomnianej już Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej oraz Anny z Sanguszków i jej męża Karola Stanisława I Radziwiłła. Przerwane zostały pożarami kościoła w 1734 r.[51], potem kontynuowano je i ostatecznie zakończono na początku II połowy XVIII w.

Kościół Św. Anny nabrał większej rangi po kasacie przez Rosjan funkcjonujących na terenie miasta zakonów katolickich, od 1875 na blisko pięćdziesiąt lat stał się

---

[42] J. Bartoszewicz, *Zamek bialski*, cz. 1, Warszawa 1881, s. 64.

[43] Ostatecznie Akademia otrzymała uposażenie w wysokości 49.753 zł., A. Rachuba, dz. cyt., s. 43.

[44] J. Bartoszewicz, *Zamek bialski*, cz. 2, Warszawa 1881, s. 64.

[45] J. Bartoszewicz, *Zamek Bialski (Dzieje miasteczka. Obrazy z życia magnatów. Akademia Bialska)*, Lwów 1881, s. 182.

[46] Tamże, s. 183.

[47] Tamże, s. 204.

[48] Tamże, s. 196.

[49] J. Flisiński, *Akademia Bialska…*, s. 26.

[50] P. Aleksandrowicz, dz. cyt., s. 254.

[51] *Dies ferali 04.04.1734r. kościół farny w Białej pogorzał z rana o godz. 6. Do odbudowy zaangażowano Karola Prela budowniczego za sumę 2700 zł polskich*, W. Karkucińska, *Działalność gospodarcza i kulturalna Anny z Sanguszków Radziwiłłowej w Białej*, [w] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia…*, s. 239.

jedyną świątynią obrządku rzymskokatolickiego na terenie miasta i nie tylko. Cały ówczesny powiat bialski obsługiwały tylko dwie parafie: w Białej i w Tucznej, obie pod wezwaniem Św. Anny[52]. Parafia bialska obejmowała swoim zasięgiem obszar trzech powiatów: bialskiego, konstantynowskiego i radzyńskiego[53]. Jak podaje serwis internetowy diecezji siedleckiej kościół Św. Anny pełnił funkcję parafialnego do 1919 r., potem parafia przeniesiona została do kościoła Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Rolę świątyni parafialnej pełnił ponownie od 1925 r.[54] Obecnie parafia Św. Anny liczy 10.648 wiernych i jest jedną z sześciu parafii na terenie Białej Podlaskiej[55].

Rozmieszczenie i przechowywanie

Archiwalia będące wytworem kancelarii parafialnej kościoła Św. Anny w Białej Podlaskiej nie są w całości przechowywane w miejscu ich wytworzenia. Autorka nie posiada informacji na temat czy jakieś parafialne dokumenty znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach i jakiego rodzaju są to akta. Część dokumentacji przechowywana jest natomiast w parafii Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej przy ulicy Brzeskiej. Stało się tak w wyniku reorganizacji sieci parafialnej i erygowania w 1919 r. nowej parafii rzymskokatolickiej, na siedzibę której wyznaczono kościół pobazyliański, dzisiejszy pod wezwaniem Narodzenia NMP. Tu także przeniesiono siedzibę dziekana dekanatu bialskiego, która dotychczas znajdowała się w parafii Św. Anny. Wraz z przeniesieniem archiwum dziekańskiego wśród dokumentacji zawieruszyło się prawdopodobnie kilka ksiąg parafialnych, w tym także metryki kościelne.

W parafii Św. Anny brak podziału na kancelarię i archiwum, co jest cechą charakterystyczną większości polskich parafii. Może to być wynikiem stosunkowo niewielkiej, poza metrykami, liczby ksiąg sprzed pierwszej wojny światowej. Nie istniała potrzeba zorganizowania oddzielnego pomieszczenia archiwalnego, gdyż zgromadzone akta swobodnie mieściły się w kancelarii parafialnej. Wyodrębniono natomiast wyraźnie księgi metrykalne. Przechowuje się je w budynku „wikariatu" w pomieszczeniu na parterze, gdzie działa kancelaria obsługiwana przez organistę. Tu również przechowywane są księgi sakramentów, księgi nawróconych na katolicyzm (*Liber Conversorum*) i niezwiązane kancelaryjnie z kościołem Św. Anny księgi metrykalne parafii wojskowej (od 1926 r. pod wezwaniem Św. Krzyża) w Białej Podlaskiej z lat 1920-1939. Pozostała część dokumentacji zarówno tej najstarszej jak i bieżącej znajduje się jak już wspomniano w kancelarii parafialnej obsługiwanej przez księży, a mieszczącej się w budynku plebanii. Wszystkie księgi trzymane są w zamykanych drewnianych szafach.

Archiwalia o proweniencji parafii Św. Anny, które splotem okoliczności znalazły się w parafii Narodzenia NMP przechowywane są w dwóch miejscach. Księgi nie objęte spisem ks. Czesława Maziejuka[56], a więc metryki z lat 1909-1919, znajdują się w

[52] P. Chaber, dz. cyt., s. 233.

[53] Tamże.

[54] http://www.diecezja.siedlce.pl/diecezja.php?i=41&parafia=27

[55] W Białej Podlaskiej działa osiem świątyń rzymskokatolickich, z czego sześć to kościoły parafialne.

[56] Więcej informacji na temat tego spisu w części poświęconej opracowaniu.

pomieszczeniu kancelarii księży w budynku nowej plebanii. Pozostałe, już uwzględnione w spisie trzymane są w pomieszczeniu, które ks. C. Maziejuk określa „archiwum nad zakrystią". Archiwalia te proweniencyjnie obce nie stanowią wydzielonej całości i przechowuje się je łącznie z dokumentacją będącą wytworem kancelarii parafialnej kościoła pod wezwaniem Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej.

Ciekawe zagadnienie stanowi problematyka archiwum dziekańskiego. W literaturze specjalistycznej, a zwłaszcza na łamach ABMK, funkcjonuje pojęcie archiwum dziekańskiego lub też dekanalnego, natomiast nie spotkałam się z osobnym omówieniem tego rodzaju archiwum kościelnego. Pewną lukę zdaje się wypełniać artykuł P. Wolnickiego, poruszający zagadnienie registratury dziekańskiej[57]. Pełne opracowanie dotyczące tej problematyki byłoby moim zdaniem uzasadnione, ponieważ istnieje szereg wątpliwości co do tworzenia tego typu archiwów, a już na pewno co do ich organizacji. Mianowicie początkowo księgi dziekańskie stanowiły część ksiąg parafii, będącej siedzibą dziekana. Korzystał on (dziekan), jako zazwyczaj proboszcz tej parafii, z jednej, parafialnej kancelarii, nie istniał podział na kancelarię parafialną i kancelarię dziekańską, stąd też i nie wyodrębniano dwóch typów archiwum: parafialnego i dziekańskiego[58]. Obecnie dokumentacja będąca wytworem dziekana jest wyraźnie wyłączana i osobno przechowywana, podczas gdy w dalszym ciągu działa jedna, wspólna dla dekanatu i parafii kancelaria.

Kolejna wątpliwość pojawia się gdy przyjrzymy się specyfice stanowiska dziekana. Stanowisko to nie jest prawnie przypisane do jakiejś konkretnej parafii, a więc i dziekanem może być dowolnie wskazany przez biskupa diecezjalnego duchowny[59]. Urząd ten ma zatem charakter ruchomy, stąd prosty wniosek, że i archiwum powinno być ruchome. Praktyka taka byłaby jednak uciążliwa i niebezpieczna dla zgromadzonej dokumentacji. W praktyce jednak siedziby dekanatów rzadko się zmieniają, stąd i archiwa dziekańskie w praktyce mają charakter „stały". Zdecydowanie należy podkreślić, że wspomniane zmiany występowały częściej w przeszłości niż obecnie. Jak wspomniałam wcześniej część dokumentacji parafialnej kościoła Św. Anny na skutek właśnie takich zmian administracyjnych uległa rozproszeniu.

Opracowanie

Dokumentacja archiwalna i kancelaryjna parafii została opracowana przez autorkę niniejszego artykułu, podczas przygotowywania pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Skupieńskiego, pracy magisterskiej *Współczesne archiwa kościelne - parafia i dekanat*. Wynikiem przeprowadzonej kwerendy jest pozostawiony w parafii i dostępny w kancelarii parafialnej spis dokumentacji kancelaryjnej oraz inwentarz, obejmujący dokumentację archiwalną. Spis został ułożony rzeczowo. Dokumentację w nim uwzględnioną podzielono na 15 grup tematycznych. Należy przy tym zaznaczyć, że została tu uwzględniona dokumentacja, która z racji na zakres chronologiczny (młodsza niż 50 letnia) nie mogła być poddana szczegółowej analizie, stąd zaufano tytułom

[57] P. Wolnicki, *Kancelarie kościelne struktur ponadparafialnych...*, s. 303-319.

[58] H. E. Wyczawski, dz. cyt., s.277.

[59] Tamże, s. 155.

umieszczonym na obwolutach. Spis może posłużyć w bieżącej pracy kancelaryjnej, gdyż umieszczono w nim sygnatury nadane przez księży pracujących w kancelarii parafialnej.

Natomiast opracowany inwentarz obejmuje dokumentację archiwalną kościoła rzymskokatolickiego Św. Anny w Białej Podlaskiej, także tę przechowywaną w archiwum dziekańskim, z tą różnicą, że kwerenda w archiwum parafii Św. Anny była znacznie szerzej, z różnych względów, zakrojona. Inwentarz obejmuje archiwalia od tych najstarszych do nie młodszych niż pięćdziesięcioletnie, wyjątek stanowią księgi metrykalne. Z powodu dość jednorodnego materiału i bardzo dokładnych opisów na obwolutach postanowiono również bieżące księgi metrykalne umieścić w inwentarzu. Każdej jednostce objętej inwentarzem, a przechowywanej w archiwum parafii Św. Anny nadano sygnaturę. Zazwyczaj była to sygnatura prosta, wyjątek stanowi kilka ksiąg odnalezionych już w trakcie sygnowania i ostatecznego porządkowania. Nadano im sygnatury złożone z liczby i symbolu literowego np. 27a.

W inwentarzu zastosowano układ rzeczowy, a jednostki nim objęte posegregowano w 12 głównych grup. Grupę pierwszą stanowią księgi metrykalne, wśród których wyróżniono: księgi metrykalne zawierające więcej niż jeden rodzaj aktów, metryki chrztu, metryki ślubu, metryki zgonu oraz akta Urzędnika Stanu Cywilnego. Kolejna grupa archiwaliów to księgi dotyczące udzielonych sakramentów: I Komunii Świętej i Bierzmowania. Dalsze grupy zawierają kolejno: księgi konwersji, inwentarze *fundi instructi*, wizytacje, spisy parafian, albumy fotograficzne, pomoce kancelaryjne, akta parafii Biała, Dozór Kościelny oraz „Różne"(znajdują się tu jednostki zawierające niepowiązane ze sobą luźne pojedyncze pisma, stanowiące najczęściej załączniki do ksiąg metrykalnych, takie jak np. odpisy aktu urodzenia itp.). Ostatnia grupa (XII) zawiera części innych zespołów, które znajdują się w archiwum parafii Św. Anny. Część A dotyczy szpitala Św. Karola Boromeusza, a część B rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej w Białej Podlaskiej, po której pozostały w parafii Św. Anny księgi metrykalne i księgi konwersji.

Archiwalia proweniencji kancelaryjnej parafii Św. Anny przechowywane w archiwum parafii Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej posiadają spis uwzględniający dwa elementy sygnaturę i tytuł z określeniem lat z jakich dana dokumentacja pochodzi. Spis sporządził ks. C. Maziejuk pracujący nad monografią parafii Narodzenia NMP. Nie wszystkie akta powstałe w kancelarii parafialnej kościoła Św. Anny, które obecnie znajdują się w parafii Narodzenia zostały objęte spisem, co wynikało przede wszystkim z uwzględnienia dokumentacji najstarszej sprzed powstania parafii Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej. Wszystkie mające formę poszytów jednostki archiwalne zaopatrzono w szczegółowe spisy treści, poszczególne pisma w obrębie jednostek ponumerowano i w rotulusach podano obok numeru charakterystykę treści pisma w dość rozbudowanej, kilkuzdaniowej formie.

Udostępnianie akt

Udostępnianie archiwaliów odbywa się na podstawie pozwolenia wydanego przez Diecezjalną Kurię Biskupią. W przypadku parafii Św. Anny odpowiedni urząd

stanowi Siedlecka Kuria Diecezjalna, mieszcząca się przy ulicy Piłsudskiego 62 w Siedlcach. Pozwolenie takie wydaje się na wniosek zainteresowanej osoby, z dołączonym skierowaniem instytucji w imieniu której ona występuje. Można zwrócić się do proboszcza parafii jako bezpośredniego kierownika archiwum parafialnego i uzyskać swego rodzaju pismo polecające do Kurii, stwierdzające iż proboszcz wie o zamiarze przeprowadzenia kwerendy w podlegającym mu archiwum. Zazwyczaj takie pozwolenie stanowi jedynie formalność, podobnie jak to jest w przypadku korzystania z zasobu archiwów państwowych. Instytucją wydającą pozwolenie jest z upoważnienia biskupa dyrektor archiwum diecezjalnego. Odpowiednie pismo archiwum diecezjalne wysyła do przyszłego użytkownika oraz administratora danej parafii. Szczegóły zamierzonych poszukiwań, ich zakres chronologiczny i tematyczny określa wspomniane pozwolenie, bądź uzgodnienia między osobą zainteresowaną a proboszczem parafii.

Rodzaje dokumentacji parafialnej

Każda parafia wytwarza, gromadzi i przechowuje rożnego rodzaju dokumentację, zarówno tę do prowadzenia której zobowiązują ją przepisy, jak i tę pozwalającą jej sprawnie funkcjonować. Właściwie pewien kanon ustalił się już w okresie staropolskim i w podobnym kształcie funkcjonuje do dzisiaj. Możemy wyróżnić kilka podstawowych grup dokumentacji. Pierwszą stanowią różnego rodzaju dyplomy takie jak przywileje fundacyjne i erekcyjne, dokumenty fundacyjne prebend, bractw, szpitala czy dokumenty konsekracji kościoła i ołtarzy. Kolejna grupa to tzw. dekrety reformacyjne otrzymane z rąk rozmaitych wizytatorów oraz protokoły oblatowane w *Libri visitationum*. Dalej mamy listy pasterskie i kurendy biskupie, statuty synodów, okólniki władz kościelnych i świeckich. Następna grupa to księgi dotyczące majątku parafialnego – różnego rodzaju inwentarze, rachunki itp. Każda parafia zobowiązana jest prowadzić wszystkie rodzaje ksiąg metrykalnych. Przechowywane są także akta posługi i działalności duszpasterskiej, a więc te dotyczące szkół, szpitali, bractw, stowarzyszeń, więzień czy wojska. Parafie prowadzą również korespondencję urzędową i prywatną z władzami kościelnymi i świeckimi. Ponadto zdarzają się w przechowywanym zasobie akta proweniencji obcej, powierzone w depozyt np. testamenty czy rodowody.

Archiwalia parafialne cieszą się przede wszystkim zainteresowaniem historyków – regionalistów, wysiłki których znane są wąskiemu gronu badaczy, jako że dotyczą dziejów małych ojczyzn. Tymczasem to ze zlepka historii regionalnych tworzona jest historia kraju i narodu. Najbliższa moim skromnym zdaniem każdemu człowiekowi jest jego własna przeszłość, względnie przeszłość miejsc ważnych w jego życiu, a ta zapisana na nikomu nieznanych kartach ksiąg parafialnych cieszy się coraz większym zainteresowaniem. Stąd dziwi fakt, że w placówkach terenowych przechowywana jest cała masa dokumentacji nieobjętej nawet najprostszą ewidencją.

Najstarsze archiwalia jakie zachowały się parafii Św. Anny to księgi metrykalne. Jest to materiał dość trudny jeśli chodzi o poszukiwania informacji o przeszłości kościoła. Niemniej jednak odnaleźć można w parafialnych księgach metrykalnych akta urodzenia, ślubów i zgonów, w których odnotowano spełniane przez poszcze-

gólne osoby funkcje i godności. W ten sposób można zebrać pokaźną listę osobistości ważnych dla miasta, kościoła i lokalnej społeczności. Właściwie nie zachowały się na plebanii parafialnej żadne dawne dokumenty, o czym pisano już w II połowie XIX w.[60] Znacznie bogatsza jest grupa dokumentów i ksiąg XIX w. XX w., którą oprócz ksiąg metrykalnych tworzą inwentarze kościelne i beneficjalne, akta wizytacyjne, załączniki do metryk, spisy osób przystępujących do sakramentu I komunii świętej i bierzmowania. W parafii nie istnieje podział na archiwum i kancelarię. Wydzielono natomiast zarówno fizycznie jak i pod względem przechowywania księgi metrykalne. Przechowuje się je osobno w budynku „wikariatu", w kancelarii obsługiwanej przez organistę. Pozostała dokumentacja, zarówno dawna jak i bieżąca przechowywana jest w kancelarii, mieszczącej się na plebanii i obsługiwanej przez księży. Charakterystyka dokumentacji przechowywanej w parafii Św. Anny zawiera opis stanu zastanego, natomiast w wyniku przeprowadzonej kwerendy został, znajdującym się tam archiwaliom, nadany układ rzeczowy, a księgi zostały posygnowane.

A. Księgi metrykalne

Księgi metrykalne stanowią podstawowy i najbardziej typowy rodzaj dokumentacji przechowywanej w parafiach. Obowiązek prowadzenia tych ksiąg został nałożony w 1563 r. przez sobór trydencki. Nakazano prowadzić jednak tylko dwie serie ksiąg chrztów i ślubów. Szczegółowy opis informacji jakie należy w nich umieszczać podawał dekret *Tametsi dubitandum*[61]. Obowiązek prowadzenia księgi zgonów wprowadził tzw. Rytuał Rzymski z 1614 r[62]. Oprócz tej serii zobowiązywał do zakładania ksiąg ochrzczonych, bierzmowanych, zaślubionych i tzw. *status animarum*[63], czyli wykazy parafian. W 1565 r. ustanowiono, że metryki sporządzać należy w dwóch egzemplarzach, jeden – unikat – pozostawał w parafii, a drugi przekazywano biskupowi.

W Polsce nieco inaczej kształtował się zwyczaj prowadzenia ksiąg metrykalnych. Najstarsze egzemplarze pochodzą jeszcze sprzed soboru trydenckiego[64], a ich sporządzanie zostało nakazane statutami biskupa krakowskiego Tomasza Strzępińskiego[65]. Dotyczyły one prowadzenia *Liber copulatorum* kościoła Mariackiego w Krakowie w latach 1548-1585. Natomiast ostatecznie dopiero w 1607 r. prowincjonalny synod piotrkowski nakazał zakładanie w parafiach ksiąg ochrzczonych, bierzmowanych, zaślubionych, komunikujących na Wielkanoc i statystyk parafialnych[66]. Do pro-

[60] *Korespondencja Przeglądu Katolickiego. Z Biały d. 4 lutego 1874 r.*, „Przegląd Katolicki", R. 12, 1874, s. 265, (brak autora).

[61] H. Krajewska, *Wstęp*, [w] *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, Warszawa 2000, s. I.

[62] I. Gieysztor, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 199.

[63] H. Krajewska, dz. cyt.

[64] S. Płaza, *Typy źródeł kościelnych ważne w badaniach nad dziejami wsi w Polsce do połowy XIX w.*, ABMK, t. 30, 1975, s. 291.

[65] H. Krajewska, dz. cyt.

[66] I. Gieysztor, dz. cyt., s. 200.

wadzenia księgi zgonów zobowiązywał polskie duchowieństwo uchwalony w 1621, a ogłoszony dziesięć lat później w 1631 r. tzw. Rytuał Piotrkowski[67].

Nie bez wpływu na księgi metrykalne pozostała rewolucja francuska, a mianowicie na mocy dekretu Zgromadzenia Narodowego z 20 września 1792 r. powołano świeckie urzędy stanu cywilnego. Następnie w 1804 roku po wejściu w życie Kodeksu Napoleona pojawiły się małżeństwa cywilne, a co za tym idzie i rozwody. Przeważnie było tak, że z braku kompetentnych urzędników akta stanu cywilnego prowadziło duchowieństwo mające doświadczenie w tej materii. Mało tego dotychczasowe parafialne księgi metrykalne stawały się aktami stanu cywilnego. Już w 1809 r. duchowni zostali zwolnieni od ogłaszania rozwodów i zapowiedzi cywilnie rozwiedzionych oraz od rejestracji tychże faktów.

Aktualnie obowiązujący kodeks prawa kanonicznego zobowiązuje każdą parafię do prowadzenia ksiąg parafialnych, przez co rozumie księgi ochrzczonych, małżeństw, zmarłych, a także inne, zgodnie z przepisami Konferencji Episkopatu albo biskupa diecezjalnego. Nad prawidłowością spisywania ksiąg i ich przechowywania czuwać ma proboszcz parafii. Dodatkowo kodeks precyzuje sposób prowadzenia ksiąg ochrzczonych, a mianowicie należy odnotowywać bierzmowanie, jak też i inne fakty związane ze stanem kanonicznym parafian z racji małżeństwa, adopcji, przyjęcia święceń wyższych, profesji wieczystej w instytucie zakonnym czy konwersji. Wszystkie te zmiany uwidocznione muszą być przy akcie chrztu[68].

W kancelarii parafialnej kościoła Narodzenia NMP w Białej Podlaskiej znajdują się dwadzieścia trzy księgi metrykalne kancelaryjnie związane z parafią Św. Anny. Obejmują one lata 1890-1920. Większość z nich uwzględnił w swoim spisie ks. C. Maziejuk. Przechowuje się je w archiwum nad zakrystią, a część z nich w kancelarii księży w budynku nowej plebanii. Metryki parafii Św. Anny w Białej Podlaskiej przechowywane są natomiast w budynku „wikariatu", mieszczącym się w obrębie zabudowań parafialnych. Pomieszczenie to znajduje się na parterze, wyposażone jest w drewniane szafy, gaśnicę proszkową, okna pokoju nie są okratowane. Księgi są zabezpieczone w szafach posiadających zamki, nie zauważyłam jednak aby były one zamykane. Zamykane natomiast jest samo pomieszczenie.

Aktualnie potrzebne metryki są wyłożone na biurku. Księgi zajmują dwie szafy o wymiarach 1,5 x 1 m ułożone są w sposób poziomy – jedna księga na drugiej, przy czym brak uporządkowanego układu. Autorka została poinformowana, że istniał wcześniej układ chronologiczny, został on jednak naruszony podczas różnorodnych poszukiwań. Trudno go odtworzyć, gdyż metrykom nie nadano sygnatur archiwalnych, nie istnieje też żaden spis przechowywanych tam ksiąg. Pewien ślad dawniej nadanego porządku stanowi fakt, że najstarsze księgi trzymane są w innej szafie niż te nowsze. Brak rzeczowego podziału metryk, wszystkie ich rodzaje są ze sobą przemieszane.

Wszystkie metryki powojenne oraz kilka najstarszych posiada nowe introligatorskie oprawy ze starannie wykonanymi opisami. Wśród ksiąg znajdują się pozosta-

[67] Tamże.

[68] KPK, kan. 535, § 1-2.

wione luzem stare oprawy. Najstarsze księgi zostały poddane zabiegom konserwatorskim, ubytki papieru zostały uzupełnione bibułką japońską. Najwięcej uszkodzeń ksiąg powstało na skutek ich częstego używania przez personel parafialny, pozostałe to ślady działalności owadów. Przechowywane w parafii księgi metrykalne posiadają zróżnicowaną objętość. Również chronologia jednostek archiwalnych jest zróżnicowana.

W archiwum parafialnym znajdują się łącznie 132 unikatowe metryki. Najstarsza księga została założona w 1725 r. i dotyczyła aktów chrztu[69]. Na końcu każdej metryki, albo po zakończonym pełnym roku jeśli księga obejmuje kilka lat, znajduje się spis alfabetyczny osób których metryki zostały w danej pozycji spisane. Spisy te sporządzano później, co jest logiczne z praktycznego punktu widzenia, wskazuje na to inna ręka pisarska oraz to, że zostały one niejako doszyte do pierwotnej księgi metrykalnej. Część metrykalna ksiąg zakończona jest parafą dziekańską. Stwierdza się tu, że księga zawiera określoną liczbę ponumerowanych i zaparafowanych kart lub stron, wymienia się nazwisko i godność sprawdzającego, umieszczona jest także pieczęć dziekańska. Jeśli natomiast chodzi o Akta Urzędnika Stanu Cywilnego to każda księga kończy się podobną formułą z tą różnicą, że osobą sprawdzającą jest sędzia lub podsędek Sądu Pokoju i pieczęć tegoż sądu jest tu umieszczona. W liczbie 132 ksiąg metrykalnych znajdują się osobne skorowidze alfabetyczne. W archiwum parafialnym kościoła Św. Anny znajdują się trzy takie skorowidze: *Skorowidz Metryk Urodzonych, Zaślubionych i Zmarłych od roku 1739 do roku 1810 w Parafii r. l. Biała*[70], *Alfabet urodzonych w 1905 roku*[71], *Skorowidz Zmarłych za 1905 r*[72].

Biorąc pod uwagę lata jakich poszczególne księgi dotyczą należy stwierdzić, że zgromadzone metryki nie są kompletne. Braki dotyczą najstarszych ksiąg i metryk z okresu pierwszej wojny światowej i międzywojnia. O ile te pierwsze można tłumaczyć upływem czasu i dziejową zawieruchą to luki chronologiczne z lat bezpośrednio poprzedzających zakończenie wojny wynikają ze zmian administracji kościelnej na terenie obecnego dekanatu bialskiego, a mianowicie w 1919 r. została rekoncyliowana parafia rzymskokatolicka pod wezwaniem Narodzenia NMP w klasztorze pobazyliańskim przy ulicy Brzeskiej, tam też przeniesiono siedzibę dekanatu bialskiego i tam począł rezydować dziekan bialski. Prawdopodobnie w czasie przeprowadzki zabrał on ze sobą kancelarię parafialną, gdzie wśród całości dokumentacji mogły znaleźć się także aktualnie prowadzone metryki.

W archiwum parafialnym znajduje się 18 ksiąg będących Aktami Urzędnika Stanu Cywilnego[73]. Instytucja ta powołana została na mocy napoleońskiego kodeksu cywilnego, który w Księstwie Warszawskim obowiązywał od 1808 r., a którego przepisy zachowano również w Królestwie Polskim. Wspomniane księgi dotyczą lat

[69] Akta Urodzonych od roku 1725 po r. 1745 Zaślubionych od r. 1726 po rok 1746, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 1.

[70] Skorowidz Metryk Urodzonych, Zaślubionych i Zmarłych od roku 1739 do roku 1810 w Parafii r. l. Biała, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 172.

[71] Alfabet urodzonych w 1905 roku, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 173.

[72] Skorowidz Zmarłych za 1905 r., Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 174.

[73] Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 139-157.

1813-1815, 1817-1821, 1824-1825. Metryki z poszczególnych lat zapisywane były w osobnych księgach, zazwyczaj wszystkie serie w jednej księdze, do wyjątków należą księgi dotyczące np. tylko aktów małżeństw, aczkolwiek i taka się tu znalazła[74]. Wszystkie kończą się parafą odpowiedniego urzędnika i pieczęcią lakową bądź opłatkową sądu pokoju powiatu bialskiego. Nota końcowa podaje datę sprawdzenia i opieczętowania księgi, a także rok na który jest przeznaczona, liczbę ponumerowanych kart lub stron oraz swego rodzaju koroboracji, czyli podania środków uwierzytelniających, w przypadku tych ksiąg jest to podpis i pieczęć wraz z zaznaczeniem sposobu przywieszenia, tu przesznurowanie wszystkich kart księgi metrykalnej.

Zdarzają się księgi zaopatrzone na pierwszej stronie w dwujęzyczną polsko – łacińską instrukcję. Podaje ona tytuł księgi oraz wymienia tytuły poszczególnych rubryk jakie należy uzupełnić. Ponadto zwraca uwagę na potrzebę starannego prowadzenia metryki.

Zazwyczaj, szczególnie w przypadku ksiąg najstarszych, jedna strona zawiera więcej niż jeden akt, sporządzane są one jeden pod drugim w sposób ciągły. Zdarzają się jednak metryki, gdzie poszczególne akty rozplanowane są w taki sposób, aby zajmowały jedną kartę. W okresie późniejszym wprowadzono tabelaryczną formę aktów. Treść takiego aktu ograniczała się do uzupełnienia w rubrykach wymaganych informacji.

Biorąc pod uwagę osoby sporządzające metryki zauważamy, że zazwyczaj dokonywał tego proboszcz parafii, zwany też plebanem, parochem lub administratorem. Jeżeli wpisu dokonywał inny duchowny, posługujący w parafii, a nie będący proboszczem, przy podaniu swego nazwiska dodawał, że dokonuje zapisu w zastępstwie zarządzającego parafią. Ciekawa jest metryka w całości sporządzona przez Metodiusza Jakubowicza[75], nazywanego „parochem cerkwi bialskiej". Jest to księga odnotowująca pogrzeby i pochówki na cmentarzu przy tejże cerkwi. Wprawdzie strona tytułowa podaje rok 1780, ale w treści odnajdujemy lata dalsze, stąd podaną na początku datę należy uznać za datę założenia księgi.

B. Księgi udzielonych sakramentów

Oprócz ksiąg metrykalnych w kancelarii obsługiwanej przez organistę znajdują się spisy osób przystępujących do sakramentu pierwszej komunii świętej i sakramentu bierzmowania[76]. Przechowywane są tam po dwa egzemplarze każdego rodzaju ksiąg. Spisy pierwszokomunijne dotyczą lat 1944-1970 i 1971-2005, natomiast spisy bierzmowanych pochodzą z lat 1932 – 1941 i 1948 – 2006. Ponadto znajduje się tu jedna księga zatytułowana *Liber Conversorum*, zawierająca wpisy z lat 1925-1952[77]. Księga

[74] Księga Urzędnika Stanu Cywilnego Obrządku Łacińskiego Gminy Bialskiej do zapisywania Aktów Cywilnych Ślubów Małżeńskich na Rok Ery Chrześcijańskiej 1814, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 140.

[75] Metryka Pogrzebów do Parafii Bialskiej należąca z Roku [1780–1825], Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 102.

[76] Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 158-160.

[77] Liber Conversorum, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 163.

ma formę tabelaryczną i zawiera następujące rubryki: L.p., data zmiany wyznania, miejsce i kościół, gdzie złożono wyznanie wiary, imię, nazwisko, zatrudnienie i miejsce zamieszkania składającego wyznanie wiary, miejsce i data urodzenia, poprzednie wyznanie, imiona, nazwiska i zatrudnienie rodziców, imiona, nazwiska oraz zatrudnienie świadków obecnych przy nawróceniu, nazwisko księdza, który odebrał wyznanie oraz uwagi. Księga spisana została w języku polskim, czytelnym pismem, strony księgi ponumerowano. Kolejne lata oddzielono dużym stemplem z datą roczną. Księdze towarzyszą potwierdzenia wyznania wiary wystawiane przez proboszcza parafii Św. Anny. Stanowią one przykład nielicznych dokumentów, której wystawcą był proboszcz bądź parafia, a które zostały odłożone zapewne przypadkowo *ad acta*, gdyż są to pojedyncze egzemplarze, wydawane widocznie na prośbę osoby zainteresowanej. Zaświadczenie takie zawiera dane osobowe osoby nawróconej oraz adnotacje o wpisaniu jej do *Libri Conversorum* pod konkretnym numerem.

C. Inwentarze kościelne i beneficjalne (*fundi instructi*)

Inwentarz oznacza tyle co spis, przegląd czy wykaz[78]. W odniesieniu do parafii inwentarz rozumiemy jako spis przedmiotów należących do danej parafii i znajdujących się w kościele parafialnym. Znajdują się w nim również dzieje kościoła, opis jego kształtu architektonicznego, przywilejów i praw mu przysługujących. Forma inwentarza nie została sprecyzowana w przepisach KPK. Natomiast wzór takiego inwentarza zamieszono na łamach ABMK, w opracowaniu ks. Leona Figarskiego[79]. Ks. Figarski podzielił inwentarz na pięć zasadniczych części: parafia; kościół parafialny; beneficjum parafialne; kancelaria, archiwum, biblioteka i muzeum; ogólna wartość majątku kościelnego i beneficjalnego.

W parafii Św. Anny znajduje się kilka tomów inwentarza *fundi instructi*, czyli inwentarza opisującego majątek ruchomy i nieruchomy należący do kościoła i wchodzący w skład beneficjum[80]. Inwentarz najstarszy z 1891 r. sporządził ks. Wawrzyniec Brzozowski, proboszcz i dziekan bialski[81]. Przechowywany jest w kancelarii parafialnej pod sygnaturą 11. Strony inwentarza nie posiadają numeracji. W księdze znajdują się pojedyncze pisma nie związane z inwentarzem jak np. protokół wizytacji biskupiej, list do kurii w sprawie podziału parafii Św. Anny, projekt ogrodzenia placu przykościelnego, poszyt z kolorowymi projektami ołtarzy na uroczystość Bożego Ciała itp.

Na pierwszej stronie umieszczony jest tytuł *Inwentarz kościoła parafialnego Rzymsko katolickiego w mieście powiatowym Biała*. Na kolejnej stronie umieszczono formułę datacji *Działo się na terenie Probostwa w mieście powiatowym Biała dnia 3 (15) grudnia 1891 roku*. Całość inwentarza podzielono na cztery rozdziały. Rozdział I zatytułowany *Kościół i jego najbliższe otoczenie* podzielony jest na trzy podrozdziały dotyczące

[78] Od łac. *inventarium.*

[79] L. Figarski, *dz. cyt.*

[80] Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 164-166.

[81] Inwentarz Kościoła Parafialnego 1891–1938, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 164; R. Soszyński, *Parafia Św. Anny w Białej Podlaskiej*, Biała Podlaska 2007, s. 42.

kolejno wyglądu architektonicznego świątyni, historii kościoła wraz z charakterystyką przysługujących mu praw i przywilejów. Rozdział II poświęcono nieruchomościom należącym do kościoła[82]. Zasadniczo dotyczy on mebli kościelnych takich jak konfesjonały, chrzcielnica oraz obrazów i inskrypcji umieszczonych na ścianach świątyni, w tym miejscu szczegółowo opisano wszystkie ołtarze znajdujące się wewnątrz budynku kościoła parafialnego.

Kolejny rozdział zawiera wykaz majątku ruchomego. Wyodrębniono tu sprzęty metalowe, ornaty i bieliznę kościelną. Ponadto w tym rozdziale umieszczono część dotyczącą archiwum i biblioteki parafialnej ze szczególnym uwzględnieniem ksiąg kościelnych. W tej ostatniej wymieniono wszystkie posiadane starsze i nowsze księgi o charakterze liturgicznym. Stwierdzono, że parafia nie posiada żadnego księgozbioru. Według inwentarza archiwum składało się z dwóch wcześniejszych inwentarzy z 1869 i 1877 roku. Pierwszy został sporządzony z racji przekazania urzędu administratora parafii księdzu Stanisławowi Strusowi, drugi powstał, gdy proboszczem był ksiądz Konstanty Szyszkowski. Ponadto w archiwum, jak stwierdza inwentarz, trzymano akta dziekańskie z lat 1869-1885 w liczbie jedenastu woluminów. Znajdowały się w nich zarządzenia biskupie dotyczące parafii dekanatu i samego dekanatu, korespondencja z władzami kościelnymi.

Ostatni rozdział zatytułowano *Budowle mieszkalne i gospodarskie. Inwentarz żywy lub martwy. Archiwum Urzędnika Stanu Cywilnego i Archiwum Dozoru Kościelnego*. Opisano tu budowle mieszkalne takie jak plebania, wikariat, wymieniono także drewutnię, chlewy i obory. Druga część tego rozdziału to opis beneficjum. Dalej wyszczególniono w formie tabelarycznej księgi metrykalne z podziałem na poszczególne przyłączone części innych parafii z podaniem liczby oraz rodzaju ksiąg. Tu kończy się pierwotna wersja inwentarza z 1891 r. Dalej sukcesywnie w miarę następujących zmian dopisywano koszty i rodzaje wykonanych prac restauracyjnych i konserwatorskich. Dopisywano też w układzie rocznym nabywane w miarę czasu sprzęty liturgiczne, szaty, meble itp. Znajdujemy też wzmianki o roślinności zasadzonej przy kościele.

Oprócz wymienionego najstarszego inwentarza znajduje się tu jeszcze jedna księga z inwentarzami od 1928 do 1993 r.[83] Obejmuje ona łącznie dziesięć inwentarzy, do niektórych dołączono dodatki i aneksy. Na początku tej księgi wzmiankowany jest inwentarz *fundi instructi* z 1869 r.

D. Księgi wizytacji parafialnych

Sporządzanie akt związanych z regularnymi wizytacjami poszczególnych parafii datują się od wprowadzenia nakazu ich przeprowadzania, a więc od soboru try-

[82] Rozdział drugi nosi tytuł: *Przedmioty stanowiące własność Kościoła stale w tymże umieszczone.*

[83] Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 165, k. 18 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1927–1938; k. 20 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1927–1938; k. 23 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1938–1944; k. 25 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1944–1949; k. 27 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1944–1949; k. 29 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1949–1956; k. 31 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1949–1956; k. 33 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1962–1970; k. 36 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1976–1982; k. 38 Dodatek do Inwentarza Kościoła Parafialnego 1983–1987; k.40v Aneks do Inwentarza Kościoła Parafialnego 1987-1990; k. 42 Inwentarz Kościoła Parafialnego 1991-1993.

denckiego. Większość tych akt znajduje się w archiwach diecezjalnych. Jak podaje ks. Stanisław Litak od połowy XVI do początku wieku XIX archiwa te zgromadziły setki ksiąg wizytacyjnych[84]. Mimo tak ogromnej liczby i znaczenia tych materiałów w przeważającej większości nie są one zinwentaryzowane, nie wspominając o jakimkolwiek stopniu informacji naukowej czy publikacjach *in extenso*.

Zwyczaj przeprowadzania wizytacji sięga czasów średniowiecznych[85], kiedy to pojawił się urząd archidiakona, oni bowiem przeprowadzali „lustrację" parafii swojej diecezji. Wizytacje te odbywały się podobnie jak dzisiaj na podstawie formularza z pytaniami, jednak z czasów przedtrydenckich nie zachowały się żadne notatki wizytacyjne. Źródła pisane pochodzą dopiero z drugiej połowy XVI w. Zgodnie z postanowieniami soboru trydenckiego wizytacji generalnej miał dokonywać biskup lub archidiakon z polecenia biskupa. Wizytacje można podzielić na zewnętrzne i wewnętrzne[86]. Te pierwsze podawały podobne informacje jakie zawierały w sobie parafialne inwentarze *fundi instructi* tzn. opis kościoła i jego majątku, wykazy pracujących w parafii księży itd. Natomiast wizytacja wewnętrzna dotyczyła obyczajów wiernych i strony moralnej duchownych i służby kościelnej. W parafiach zazwyczaj pozostawał kwestionariusz wizytacyjny, z adnotacją „do akt parafialnych", wypełniony i podpisany przez proboszcza parafii, dodatkowo uwierzytelniony pieczęcią okrągłą parafii.

W parafii Św. Anny znajdują się dwie księgi, zawierające protokoły z wizytacji kanonicznych, dokonywanych przez biskupów jak i dziekanów. Wpisywane są one w porządku chronologicznym, bez uwzględnienia rodzaju wizytacji. I tak księga pierwsza obejmuje wizytacje lat 1930-1938. Zawiera 16 zapisanych kart. Każdy wpis rozpoczyna się datacją. W protokołach szczególny nacisk kładziono na prawidłowe prowadzenie inwentarza i właściwe przechowywanie sakramentów. Wymieniono jakie w parafii działały stowarzyszenia. Umieszczono tu również wzmiankę o prawidłowym prowadzeniu ksiąg kościelnych i aktów stanu cywilnego, co przypisano organiście Wiktorowi Walewskiemu. Każdy w protokołów pisany jest według tych samych zasad, co widać w dość schematycznym układzie treści.

Druga z kolei księga zawiera *Protokół wizyty rocznej dokonanej przez Ks. Kanonika i Dziekana dekanatu bialskiego 1942-1977*, a także na karcie 14 protokół wizyty kanonicznej dokonanej przez ks. Mariana Jankowskiego, Sufragana Podlaskiego w 1948 r., na karcie 27 umieszczony jest protokół wizyty kanonicznej Biskupa Siedleckiego, czyli Podlaskiego Ignacego Świrskiego dokonanej w dniu 26 maja 1954 r., natomiast na karcie 42 protokół wizyty kanonicznej przeprowadzonej przez Biskupa Siedleckiego czyli Podlaskiego Jana Mazura w 1970 r.

W protokołach tych znajdują się wzmianki o stanie kancelarii parafialnej i ksiąg w archiwum. Znajdujące się w parafii Św. Anny księgi wizytacji stwierdzają prawidłowe prowadzenie ksiąg metrykalnych oraz uporządkowanie kancelarii proboszcza[87].

---

[84] S. Litak, *W sprawie publikowania i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii*, ABMK, t. 14, 1967, s. 136.

[85] H. E. Wyczawski, dz. cyt., s. 256.

[86] Tamże, s. 257.

W kancelarii parafii Św. Anny w Białej Podlaskiej natrafiłam na luźny kwestionariusz wizytacyjny. Włożony został do księgi inwentarza kościelnego. Składa się on z dziewiętnastu głównych punktów, do których zadawano po kilka pytań uzupełniających, bardziej szczegółowych bądź o charakterze wyjaśniającym. Pierwsze pytania dotyczyły liczby wiernych i ich zajęć oraz moralności parafian.

Dalej pytano o sekty działające na terenie parafii i walkę z nimi, radykalne ruchy społeczno-polityczne i ich działalność na szkodę parafialnego życia religijnego. Punkt czwarty traktuje o świadomości religijnej wiernych, ich wiedzy na temat prawd wiary, zachowywania postów, przyjmowania sakramentów, uczestniczeniu w Eucharystii. Następny punkt dotyczy innowierców zamieszkujących na terenie parafii ich stosunku do kościoła katolickiego, ewentualnych nawróceń, związków mieszanych, odstępstw od katolicyzmu będących skutkiem agitacji osób innego wyznania. Punkt szósty w całości poświęcono wychowaniu dzieci w duchu religii katolickiej, nie tylko przez rodziców, ale przede wszystkim poprzez katechezę w szkole. Kolejna grupa pytań (punkty 7-13) dotyczy bractw i stowarzyszeń działających przy parafii, wymagane jest podanie nazw wraz z liczbą członków, zaznaczeniem czy zebrania odbywają się regularnie i czy prowadzona jest odpowiednia dokumentacja ich działalności.

Punkt czternasty dotyczy biblioteki parafialnej, pomieszczenia na nią przeznaczone oraz zainteresowania wiernych zgromadzonym księgozbiorem, kwestionariusz pyta też o literaturę „nieprawomyślną" (punkt 15), prenumeratę czasopism katolickich. Ostatnie punkty (16-19) traktują o osobach zatrudnionych w parafii takich jak organista czy kościelny oraz mieszkających na jej terenie np. członków rodziny proboszcza. W kwestionariuszu należy podać czy zawarto z nimi umowę o pracę, a przede wszystkim określić czy prowadzą życie zgodne z nakazami wiary i moralności.

E. Inne księgi

Księga protokołów rady parafialnej[88]

Zawiera 22 protokoły z lat 1930-1990. Spisano je w formie lakonicznych notatek z podaniem daty dziennej, a nawet godziny. Stałym elementem każdego protokołu są listy obecności. Na spotkaniach poruszano sprawy związane z remontem i konserwacją budynków kościelnych, a także pozyskaniem funduszy na te cele.

Album fotograficzny ks. kanonika Jana Godlewskiego[89]

Znajdujący się w kancelarii parafialnej album fotograficzny oprawiony jest w płótno, zdjęcia zachowane są bardzo dobrze, część z nich włożona jest do albumu luzem (odkleiły się). W albumie znajdują się 152 czarno-białe fotografie o rozmaitych formatach. Album zatytułowany jest *Album fotograficzny Ks. Kanonika Jana Godlewskie-*

[87] Protokół wizyty rocznej dokonanej przez Ks. Kanonika i Dziekana dekanatu bialskiego 1942–1977, k. 4, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 169.

[88] Tamże, sygn. 168.

[89] Tamże, sygn. 171.

go proboszcza parafii Św. Anny od 1942 do 1962 r. Nie oznacza to jednak, że znajdujące się w nim zdjęcia pochodzą z tych właśnie lat. Album w znacznej mierze zawiera prywatne zdjęcia księdza kanonika, nieliczne pokazują dawny wygląd kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Anny, czy też uroczystości o charakterze religijnym. Na podstawie odklejonych zdjęć można wysnuć przypuszczenie, że większość z nich posiada na odwrocie podpisy objaśniające fotografowane osoby i wydarzenia. Każda bowiem odklejona fotografia posiada taki podpis.

Dużą grupę zdjęć stanowią fotografie grupowe, wykonywane przez zawodowych fotografów i profesjonalne zakłady fotograficzne np. „Leonar" przy ul. Nowy Świat 27 w Warszawie, J. Urbański przy ul. Złotej 76 w Warszawie czy B. Sadowski w Siedlacach, Chrześcijański Zakład Fotograficzny M. Skompski, Częstochowa, Al. Sienkiewicza. Zdecydowana większość przedstawia osoby duchowne w otoczeniu najbliższej rodziny, bądź kolegów.

Drugą grupę jaką można wyróżnić stanowią fotografie z różnego rodzaju uroczystości. Zdjęcia przedstawiają wizyty hierarchów kościoła diecezjalnego na uroczystościach religijnych w Białej Podlaskiej, a także uroczyści lokalne i państwowe, w których udział brali miejscowi księża.

Wśród zdjęć znajdują się też fotografie kościoła Św. Anny Białej Podlaskiej, zarówno całego budynku jak i wnętrza, większość z nich to fotografie ołtarza głównego.

Spis wiernych parafii Wniebowzięcia NMP w Białej Podlaskiej na Woli[90]

Parafia Wniebowzięcia NMP, będąca początkowo filią duszpasterską, została erygowana w 1925 r. jako wotum i pamiątka zwycięskiej bitwy warszawskiej z 1920 r., która przeszła do historii pod nazwą *Cud nad Wisłą*. Z tego też powodu parafia ta nosi miano Wniebowzięcia NMP albo *Cudu nad Wisłą*. Filia duszpasterska powstała na skutek wyłączenia z parafii Św. Anny i początkowo to tu miała ona swoją siedzibę. Późniejszym organizatorem parafii Wniebowzięcia NMP albo *Cudu nad Wisłą* był wikariusz parafii Św. Anny, a także prefekt szkół na przedmieściu Wola ks. Walenty Jankowski. Od samego zatem początku parafia ta silnie związana była z kościołem Św. Anny, formalne uniezależnienie przyniósł rok 1931, kiedy to zaczęła ona funkcjonować jako samodzielna parafia[91].

Znajdujący się w parafii Św. Anny spis został sporządzony przez księdza Szymona Sielewicza w 1926 r. Ma on formę tabelaryczną i ułożony jest alfabetycznie ulicami, przy czym każda rodzina jest wyraźnie oddzielona od pozostałych. Prawdopodobnie spis został wykonany przy okazji wizyty duszpasterskiej, zwanej potocznie kolędą. Rubryki zatytułowane są następująco: lp., nazwisko i imię, wiek, zajęcie, czy odbył spowiedź wielkanocną, czy należy do stowarzyszeń religijnych, stan materialny i uwagi. Należy jednak zaznaczyć, że rubryka 5 (spowiedź) i 6 (stowarzyszenia) nie były w ogóle wypełnione. Dość skrupulatnie odnotowywano zawód wykonywany przez głowę rodziny, z tym, że początkowo we właściwej rubryce, a potem w rubryce

[90] Tamże, sygn. 170.

[91] M. Skrodziuk, *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny czyli „Cudu nad Wisłą" w Białej Podlaskiej*, „Miesięcznik Bialskich Parafii Wyspa", nr 5, 1997, s. 6.

uwagi. W rubryce tej także zaznaczano czy rodzina jest rozbita, gdzie znajduje się ojciec, a także wzmiankowano szczególnie słabą kondycję finansową rodziny. Od strony 343 zaczyna się zestawienie, podające numer kolejny, nazwę miejscowości, liczbę rodzin lub domów, numery stron oraz liczbę dusz.

Spis ten mógł służyć jako podstawa ustalenia liczby wiernych nowo powstałej filii na przedmieściu Wola. Ponadto na jego podstawie duchowni mogli uzasadnić lub podważyć zasadność erygowania kolejnej bialskiej parafii.

Projekty ołtarzy przygotowywanych na uroczystość Bożego Ciała

W kancelarii parafialnej znajduje się niedatowana książka zatytułowana: *16 projektów ołtarzy na uroczystość Bożego Ciała*[92]. Zeszyt zawiera szesnaście kolorowych projektów ołtarzy na uroczystość Bożego Ciała. Dwa pierwsze projekty posiadają numery I i II, w dalszej części dwa projekty mają w górnym lewym rogu dopisane daty roczne 1981 i 1980 bez zachowania chronologii, może to wskazywać na fakt, że w tych latach oznakowane projekty zostały zrealizowane. Projekty stanowią dość schematyczny obraz, widziany *en face* z zaznaczeniem kolorów i ich opisem po lewej stronie projektu. Poszczególne projekty oddzielone są od siebie kartkami pergaminu.

Części innych zespołów archiwalnych, znajdujące się w Archiwum Parafialnym Św. Anny w Białej Podlaskiej

Wśród parafialnych ksiąg metrykalnych znajduje się dziesięć ksiąg wytworzonych przez rzymskokatolicką parafię wojskową pod wezwaniem Św. Krzyża w Białej Podlaskiej[93]. Parafia ta została formalnie powołana dekretem papieskim z 27 lutego 1926 roku i usytuowana przy kościele Św. Antoniego[94]. Dziewięć z wspomnianych ksiąg to metryki, a jedna to *Liber Conversorum* (czyli rejestr osób zmieniających wyznanie). W tej ostatniej zapisano tylko siedem kart. Zazwyczaj wyznanie katolickie przyjmowali prawosławi, aczkolwiek zdarzyła się zmiana wyznania przez pojedyncze osoby wyznania mojżeszowego i ewangelicko-reformowanego. Wszystkie wspomniane księgi pochodzą z lat dwudziestolecia międzywojennego. Parafia wojskowa podlegała biskupowi polowemu wojska polskiego i mieściła się przy rekoncyliowanym w 1919 r. kościele Św. Antoniego. W niej też odbywały się nabożeństwa dla wojskowych i ich rodzin[95]. Wszystkie księgi posiadają ujednolicony opis na obwolutach z zaznaczeniem dat krańcowych z dokładnością co do dnia. Wśród metryk mamy sześć ksiąg z aktami urodzenia, dwie dotyczą aktów zgonu a jedna rejestruje małżeństwa. Księgi kończy parafa określająca liczbę kart i precyzująca jej przeznaczenie. Towarzyszy jej data i podpis dziekana dekanatu wojskowego w Brześciu nad Bugiem ks. Antoniego Matejkiewicza oraz pieczęć tuszowa parafii wojskowej pod wezwaniem św. Kazimierza w

[92] *16 projektów ołtarzy na uroczystość Bożego Ciała*, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 180.

[93] Tamże, sygn. 183-192.

[94] P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006, s. 138.

[95] B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska 1939, s. 99.

Brześciu nad Bugiem. Niektóre posiadają parafę ks. Franciszka Walaska, dziekana katolickiego IX Okręgu Korpusu.

Podobny charakter, tj. zawężony do konkretnej grupy osób, ma księga zgonów, odnotowująca tylko te, które nastąpiły w szpitalu Św. Karola Boromeusza, co w pełni oddaje tytuł umieszczony na obwolucie: *Księga do zapisywania umarłych w szpitalu Św. Karola Boromeusza z 1878 roku*[96]. Początki tego szpitala związane są ze sprowadzeniem do Białej przez Karola Stanisława Radziwiłła w 1716 r. Sióstr Miłosierdzia zwanych potocznie szarytkami. Budynek, w którym mieścił się szpital, był początkowo przeznaczony na klasztor. W zamian siostry miały opiekować się chorymi i sierotami. Wraz z upływem czasu liczba podopiecznych zwiększała się, oprócz sierot i chorych schronienie znajdowali tu ubodzy, a w czasie drugiej wojny światowej także ranni żołnierze[97].

Zakończenie

Archiwum parafialne kościoła Św. Anny w Białej Podlaskiej stanowi przykład typowego archiwum parafialnego, zarówno pod względem organizacji jak i rodzajów przechowywanej dokumentacji. Brak tu wyraźnego, fizycznego oddzielenia kancelarii od archiwum, co jest cechą charakterystyczną niemal wszystkich parafii. Łączne traktowanie w przypadku archiwów parafialnych kancelarii i archiwum wynika przede wszystkim z przepisów prawa kościelnego oraz stosowania tzw. jedności kancelarii, registratury i archiwum[98]. Praktyczną konsekwencją takiej sytuacji jest brak oddzielenia dokumentacji bieżącej od archiwalnej. Wydaje się, że dokonanie takiego podziału usprawniłoby pracę księży w kancelarii, ponadto można byłoby zorganizować pomieszczenie przeznaczone jedynie dla dokumentacji archiwalnej, gdzie wstęp dla osób trzecich byłby ograniczony.

Podobnie jak w innych parafiach większość zachowanej dokumentacji przybiera kancelaryjną formę księgi. Dotyczy to nie tylko dokumentacji najstarszej, ale również i obecnie powstającej. Najlepszym tego przykładem są księgi metrykalne. Wspominany wyżej typ ksiąg jest najliczniej reprezentowanym typem dokumentacji. Metryki parafii Św. Anny tworzą, za wyjątkiem nieznacznych luk, komplet. Z tego względu stanowią cenny materiał do badań genealogicznych. Niektóre z nich posiadają walor artystyczny w postaci barwnych zdobień kart tytułowych i ozdobnego kroju liter. Ponadto są źródłem wiedzy o mieszkańcach miasta i okolicy, a także o kapłanach spisujących akty metrykalne. Często bowiem odnotowywali oni sprawowane przez siebie funkcje i piastowane godności. Niewątpliwie kwerenda źródłowa oparta na metrykach mogłaby okazać się zbyt czasochłonna w porównaniu do osiągniętych rezultatów, jednak księgi te często stanowią jedyne źródła pisane do dziejów poszcze-

[96] Księga do zapisywania umarłych w szpitalu Św. Karola Boromeusza z 1878 roku, Arch. Par. Św. Anny w Białej Podlaskiej, sygn. 182.

[97] S. Jadczak, *Biała Podlaska. Dzieje miasta i jego zabytki*, Lublin 1993, s. 137-138.

[98] T. Grygier, *Zarząd aktami. Problem centralny archiwistyki współczesnej,* ABMK, t. 36, 1978, s. 21-59; t. 37, 1978, s. 17-51; t. 38, 1979, s. 5-36.

gólnych rodzin. Na uwagę zasługują zwłaszcza najstarsze księgi z rozbudowanymi wpisami metrykalnymi, gdzie nierzadko pojawiają się informacje dodatkowe o osobach, których akt dotyczy, szczególnie gdy piastowały one jakiś urząd, albo posiadały znaczne majątki.

Księgi metrykalne dowodzą także zależności Szpitala Św. Karola Boromeusza, pełniącego rolę przytułku dla bezdomnych oraz inwalidów wojennych, od parafii Św. Anny. Natomiast księgi metrykalne parafii wojskowej Św. Krzyża, utworzonej przy kościele Św. Antoniego, które znajdują się w archiwum parafialnym kościoła Św. Anny, świadczą o zależności tego kościoła jako filialnego od kościoła Św. Anny[99], zanim został on przekazany unitom w 1870 r.

Znaczną wartość posiada album fotograficzny ks. kanonika J. Godlewskiego, niewykorzystywany dotąd przez badaczy dziejów miasta, będący świadectwem nie tylko życia osobistego jego twórcy, ale także życia religijnego miasta Białej Podlaskiej. Na znajdujących się w nim fotografiach odnaleźć można elementy architektury miejskiej (okolice obecnego Placu Wolności) oraz zdjęcia kościołów bialskich, a także wnętrza kościoła Św. Anny (widok na ołtarz główny i chór z organami). Kilka zdjęć dotyczy obchodów uroczystości państwowych, odbywających się pod gołym niebem. O ich świeckim charakterze świadczą umieszczone w centralnym miejscu barwy narodowe oraz portret marszałka Józefa Piłsudskiego. Obecność pocztu sztandarowego i dzieci w szkolnych mundurkach zdaje się wskazywać na moment upaństwowienia szkoły i wydzielenia z Gimnazjum im. J. I. Kraszewskiego Gimnazjum Żeńskiego im. E. Plater i Gimnazjum Męskiego im. J. I. Kraszewskiego, co miało miejsce 1 września 1919 r[100]. Wydaje się, że dokładniejsze zbadanie owej dokumentacji fotograficznej mogłoby dostarczyć badaczom dziejów miasta, a także historykom sztuki ciekawego materiału ikonograficznego. Na uwagę zasługują fotografie doskonale pokazujące modę kobiecą z początku XX w., stąd mogą wzbudzić zainteresowanie historyków zajmujących się dziejami ubioru.

Dokumentacja zgromadzona w parafii została objęta *quasi* inwentarzem, który ma charakter bardziej ewidencyjny niż informacyjny. Prostota inwentarza polega na braku pogłębionej analizy zawartości poszczególnych jednostek i w większości przypadków powtórzeniu tytułów nadanych im wcześniej. Autorka zdaje sobie sprawę z niedoskonałości sporządzonej przez nią pomocy archiwalnej i wyraża nadzieję, że jej prace będą kontynuowane. Szczególnie warto pogłębić analizę zachowanej dokumentacji pod kątem rozpoznania przynależności zespołowej. Mimo swoich wad inwentarz pozwala na łatwe odszukanie konkretnej księgi dzięki nadanej sygnaturze. Ponadto jest pierwszą i jedyną próbą spisania całości przechowywanej w parafii Św. Anny dokumentacji z podziałem na jednostki archiwalne.

Zgromadzony w parafii materiał archiwalny zainteresować może zwłaszcza historyków regionu, dla którego kościół Św. Anny miał ogromne znaczenie, jako centrum życia nie tylko religijnego, ale także i oświatowego czy wojskowego. Bez wspo-

[99] M. Danielak-Chomać, *Klasztor Reformatów w Białej – kasata 1864 r.*, „Rocznik Bialskopodlaski", t. 11, 2003, s. 290-291.

[100] J. Flisiński, *Szkoły bialskie w XVII-XX wieku. Monografia I Liceum Ogólnokształcącego im. J. I. Kraszewskiego*, Biała Podlaska 2008, s. 167.

minania o tej parafii i tej świątyni nie sposób pisać o bialskich Radziwiłłach, Akademii Bialskiej, bialskich powstańcach i żołnierzach, a także podlaskiej architekturze barokowej i sakralnej. Również historie młodszych bialskich kościołów biorą swój początek w dziejach parafii Św. Anny. Wskazać jednak należy, że dokumentacja przechowywana w parafii jest stosunkowo skromna w stosunku do roli jaką pełniła ta świątynia i jej bogatej przeszłości.